

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-18>

Олена КУМЕДА,

orcid.org/0000-0001-6879-1388

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *olenakumeda@gmail.com*

ЗВЕРТАННЯ ЛЮДИНИ ДО БОГА В ТЕКСТАХ НОВОГО ЗАПОВІТУ: МОВНІ ЗАСОБИ САКРАЛЬНОЇ АДРЕСАЦІЇ НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ І. І. ОГІЄНКА

Пропоноване дослідження присвячене засобам і методам звертання людини до Бога. Зокрема, об'єктами спостереження стали біблійні тексти, переважно з Нового Завіту. Аналіз, присвячений звертанням до Бога, базується на дослідженні не лише українського перекладу, а й тих джерел, які свідчать про першоджерела, написані давньогебрайською та давньогрецькою мовами; також були враховані матеріали з кількох інших українських, а також словацьких, російських та ще деяких перекладів Біблії. Стаття являє собою одну зі сторінок дослідження самопрезентації Бога та пов'язаних з ними сакральних звертань до Господа в біблійних текстах.

*Докладний аналіз цих звертань унаочнив безперечний взаємозв'язок імен Бога Сина і Бога Отця, а також Старого та Нового Завітів. Зокрема, авторка звернула увагу на одну з ключових самопрезентацій Бога Сина через конструкцію *ἐγὼ εἶμι*, якою перекладено головне Ім'я Отця, і, відповідно, проаналізувала ті адресації – Господи (Kyrie) – щодо Сина, які в окремих контекстах дорівнюють значенню *יהוה* – Яхве (або ж його апелювання *אדנאי* – Адонаї). Застосовані в дослідженні методи (описовий з елементами порівняльно-історичного та статистичного), а також методики лінгвостилістики (контекстуальний та компонентний аналіз) дозволили зробити висновки про кількісний і якісний склад звертань до Бога, відбитих у новозавітних текстах.*

Дослідження показало, що осердя частотних звертань до Бога є вокатив Господи, вокатив Боже в українському перекладі І. Огієнка репрезентовано набагато менше. В оповідях про земне життя Сина Божого тексти Нового Завіту переважно оприявнюють звертання, що відбивають соціальний статус Ісуса Христа (господи «пане», учителю), інші стосуються традиційних імен Бога (Господи, Боже тощо), адресовані переважно Богу Отцю. Водночас тексти Нового Завіту фіксують звертання, які підтверджують царське походження Ісуса Христа як Сина Божого (Царю Юдейський).

Ключові слова: *звертання, ім'я Бога, самопрезентації Бога, переклад, старогребрайська мова, оригінальний текст.*

Olena KUMEDA,

orcid.org/0000-0001-6879-1388

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Sumy State Pedagogical University A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *olenakumeda@gmail.com*

MAN'S ADDRESS TO GOD IN THE TEXTS OF THE NEW TESTAMENT: LANGUAGE MEANS OF SACRAL ADDRESSING ON THE MATERIAL OF I. OGIENKO'S TRANSLATION

The proposed study is devoted to the means and methods of man's address to God. In particular, biblical texts, mostly from the New Testament, became the object of observation. The analysis of addresses to God is based on the study not only of the Ukrainian translation, but also of those sources that give evidence of primary sources written in the ancient Hebrew and the ancient Greek languages; the materials from several Ukrainian, as well as Slovak, Russian and some other translations of the Bible were also taken into consideration. The article represents one of the pages of the study of God's self-presentations and related sacral addresses to Him in biblical texts.

*The detailed analysis of these addresses revealed the indisputable relationship between the names of God the Son and God the Father, as well as the Old and New Testaments. In particular, the author paid attention to one of the key self-presentations of God the Son through the construction *ἐγὼ εἶμι*, which is the translation of the main Name of the Father, and, accordingly, analyzed those addresses of the Lord (Kyrie) to the Son, which in some contexts are equal to *יהוה* – Yahweh (or Yahweh), his appellation *אדנאי* – Adonai). The methods used in the study (descriptive method with the elements of comparative history and statistical method), as well as methods of linguistic stylistics (contextual and*

component analysis) allowed us to draw conclusions about the quantitative and qualitative composition of addresses to God, reflected in the New Testament texts.

The research has shown that, the core of frequency of addressing God is the vocative *Господи*, the vocative *Боже*, which are much less represented in the Ukrainian translation by I. Ogienko. In the stories of earthly life of the Son of God, the texts of the New Testament mostly show addresses that reflect the social status of Jesus Christ (lord "nane", teacher "учителю"). Others are related to the traditional names of God (*Господи*, *Боже*, etc.) and they are addressed mostly to God the Father. At the same time, the texts of the New Testament show addresses that affirm the royal origin of Jesus Christ as the Son of God (*Царю Юдейському*).

Key words: address, God's name, God's self-presentations, translation, the Old Hebrew language, original text.

Постановка проблеми. У вітчизняній лінгвістиці, на жаль, не приділено уваги питанням адресації дискурсу, зокрема й такої його сакральної частини, яку репрезентують насамперед тексти Священного Писання. Водночас останні стало перебувають в епіцентрі уваги дослідників, причому біблійні тексти в перекладі І. Огієнка є чи не найбільш популярними в україністиці. Власне, саме переклад митрополита Іларіона, визнаний одним з кращих серед наукових перекладів Біблії українською, став матеріалом наших розвідок, спрямованих на вивчення адресацій у сакральному дискурсі.

Аналіз досліджень. У попередній студії «Звертання людини до Бога в біблійних текстах: мовні засоби сакральної адресації на матеріалі перекладу І. І. Огієнка» (*Slavica Nitrensia* 2021, 1) в опорі на книги Біблії переважно Старого Заповіту ми розглянули засоби й способи звертання людини до Господа. Проаналізований мовний матеріал показав, що репертуар звертань до Бога є досить широким; хоча домінують адресації *Господи* і *Боже*, однак можливі різноманітні комбінації, що переважно більшістю є складниками експресивних конструкцій: *Господи Боже*; *Владико Господи*; *Господи Саваоте*, *Боже Ізраїлів*, *що сидиши на Херувимах*; *Боже батька мого Авраама*, *і Боже батька мого Ісаака*, *Господи*; *Господи Саваоте*, *Царю мій* і *Боже мій*; *Господи*, *скеле моя* й *мій Спасителю* тощо. Як ексклюзивні в українському перекладі зафіксовано дві адресації – *Препрославлений святістю* та *Чудотворче*; одиничними є звертання *милостивий мій Боже*; *захисте мій*; *охороно моя*; *сило моя*; *сило мого спасіння* та *Ізраїлю*. Частотними є конструкції з посесивною семантикою (*Боже мій* / *Боже наш*; *Господи Боже мій*) та адресації підсилені вигуком (*о Господи*).

Інші, відбиті в Старому Заповіті адресації – *Спасителю*, *Боже спасіння*, – уґрунтовані одкровенням Творця про Себе як *Спасителя* (Іс. 43:3, 45:15, 49:26, 60:16), а також *Викупителя* (Іс. 60:16)¹ чи *Відкупителя* (Іс. 43:14, 49:26), виводять на авансцену Бога Сина – Спасителя не

тільки Ізраїлю, а й усього людства, ураженого первородним гріхом². Власне, означені адресації актуалізують вивчення мовних засобів, уживаних у текстах Нового Заповіту в якості звертань до Бога, що прийшов у земне життя у плоті як довгоочікуваний Спаситель, чи *Месія* (*Христос*)³.

Мета статті – дослідження адресацій до Бога (переважно Бога Сина) на матеріалі новозавітних текстів у перекладі І. І. Огієнка.

Виклад основного матеріалу. Логічно припустити, що до основних звертань до Спасителя як земної людини⁴ треба зарахувати звертання на дане Йому від народження ім'я, адаптоване українцями за посередництва грецької – *Ἰησοῦς*, тобто *Ісус*, а на івриті є вивідним від *יְהוֹשֻׁעַ* [ješa] і вимовляється як *Йешуа* *יְהוֹשֻׁעַ* (< *יְהוֹשֻׁעַ* «Яхве спасає»). Отже, ім'я Сина *Йешуа* вказує на Отця – *יהוה* (Яхве)⁵, до того ж завуальовано звучить уже на сторінках старозавітньої історії, а в текстах Нового Заповіту воно розпочинає благовістя й назагал нову віху стосунків Творця і людини. Незважаючи на окреслену сакральність і значу-

² «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне. Бо Бог не послав Свого Сина на світ, щоб Він світ засудив, але щоб через Нього світ спасся» (Ів. 3:16–17); «Один бо є Бог, і один Посередник між Богом та людьми, людина Христос Ісус, що дав Самого Себе на викуп за всіх» (1 Тим. 2:5, 6).

³ У старогрецькій *Месія* (μωυση, [машиах]) – буквально «помазаник», що старогрецькою перекладено як *Χριστος*; у релігійних уявленнях юдаїзму Месія – ідеальний цар, нащадок Давида, що буде посланий Богом для визволення Ізраїлю (ЗЕЗ). У Новому Заповіті Ісус ототожнюється з Месією з дому Давида: «Із багатьох же виходили й демони, кричачи та говорючи: Ти Син Божий! Та Він їм забороняв, і не давав говорити, що знали вони, що *Христос Він*» (Лк. 4:41). «Ми ж увірували та пізнали, що *Ти Христос*, Син Бога Живого!» (Ів. 6:69); «Це ж написано, щоб ви вірували, що *Ісус є Христос*, Божий Син, і щоб, віруючи, життя мали в Ім'я Його!» (Ів. 20:31); «Кожен, хто вірує, що *Ісус то Христос*, той родився від Бога» (1 Ів. 5:1); «Ось Лев, що з племені Юдиного, корень *Давидів*, переміг так, що може розгорнути книгу, і златати сім печаток її» (Одк. 5:5). Поза тим у новозавітніх текстах титул *Христос* не фігурує в якості звертання до Ісуса.

⁴ «Він, будучи в Божій подобі, не вважав за захват бути Богові рівним, але Він умалив Самого Себе, прийнявши вигляд раба, ставши подібним до людини; і подобою ставши, як людина, Він упокорив Себе, будучи слухняний аж до смерти, і то смерти хресної...» (Флп. 2:6–8).

⁵ В оригінальному тексті Біблії сакральне ім'я *יהוה* відбито набагато частіше, ніж інші імена Бога, – близько 6027 разів (ЕЗБЕ: т. 14, с. 832).

¹ Тут і далі цитуємо за БКСП; скорочення в дужках тут і далі – це скорочені назви книг Священного Писання, де перша цифра – номер розділу, друга – номер вірша.

щуть земного імені Бога Сина, у євангельських текстах адресацію *Ісусе* відбито вкрай обмежено. Зокрема, йдеться про 9 вокативів, 5 з яких однокомпонентні, хоча поширені іншими звертаннями (*Сину Бога Всевишнього, Наставнику, Сину Давидів*), решта – двокомпонентні (*Господи Ісусе, Ісусе Назарянинне*). Адресація *Ісусе Назарянинне*, що містить вказівку на місце проживання, відбито двічі, причому ці дві фіксації дублюють одна одну, оскільки, хоча їх виявлено в євангеліях від різних авторів, проте в ідентичних контекстах: «*Що Тобі до нас, Ісусе Назарянинне? Ти прийшов погубити нас. Я знаю Тебе, хто Ти, Божий Святий*» (Мар. 1:24); «*Ах, що нам до Тебе, Ісусе Назарянинне? Ти прийшов погубити нас. Я знаю Тебе, хто Ти, Божий Святий...*» (Лк. 4:34). Те саме стосується адресацій, одні з яких означають небесне походження Ісуса (υἱὸς Θεοῦ ὕψιστος), а інші – земне (υἱὸς Δαυὶδ): «*Що до мене Тобі, Ісусе, Сину Бога Всевишнього? Богом Тебе заклинаю, не муч Ти мене!*» (Мар. 5:7); «*Що до мене Тобі, Ісусе, Сину Бога Всевишнього? Благаю Тебе, не муч мене!*» (Лк. 8:28); «*І став він кричати й казати: Ісусе, Сину Давидів, змилуйся надо мною!*» (Лк. 18:38); «*І, прочувши, що то Ісус Назарянин, почав кликати та говорити: Сину Давидів, Ісусе, змилуйся надо мною!*» (Мар. 10:47). Інші дві, кількокомпонентні адресації, являють собою важливий елемент молитви до Бога: «*І побивали камінням Степана, що молився й казав: Господи Ісусе, прийми духа мого!...*» (Дії 7:59); «*...Амінь. Прийди, Господи Ісусе!*» (Одкр. 22:20). Як одиничний виявлено вокатив, поширений звертанням, що відповідає в мові оригіналу оніму *ἐπιστάτα* «наставнику, учителю»: «*І голос піднесли вони та й казали: Ісусе, Наставнику, змилуйсь над нами!*» (Лк. 17:13).

Згадане звертання до Ісуса як до учителя й наставника не є одиничним у новозавітних текстах. У попередніх студіях ми вже звертали увагу на той факт, що за земного життя Спасителя, зокрема впродовж Його трирічного служіння, до Нього зверталися, вживаючи традиційний щодо юдейських учителів Закону титул – *ράββι* «учителю мій»⁶, який фіксують 14 разів першоджерела старо-

грецькою, зокрема, Євангелія від Матвія, Марка та Івана⁷; український переклад відповідно до *ράββι* регулярно відбиває *учителю*⁸, однак в Ів. 20:16 демонструє транслітерацію до мови оригіналу – *ραββουνι*: «*Раббуні!*» цебто: «*Учителю мій!*»⁹. Водночас оригінальні євангельські тексти найширше відбивають таку форму звертання до Месії, як *διδάσκαλε* «*учителю*», – 30 фіксацій, причому три з них являють собою конструкцію *διδάσκαλε ἀγαθός*, що в українському перекладі відбито як *учителю добрий* (Мв. 19:16; Мар. 10:17; Лк. 18:18); найменш частотною в мові оригіналу є форма *ἐπιστάτα* «наставнику, учителю» (сім фіксацій), яку І. І. Огієнко двічі переклав *наставнику*¹⁰. Прикметно, що сам Ісус щодо Себе не вживав юдейський термін *ράββι*, тексти Євангелій засвідчують скромну, порівняно з представниками раввінізму та фарисейства, самопрезентацію Месії через інші оніми, що позначають особу, яка передає знання, досвід: *διδάσκαλος* «*учитель*» (Мв. 26:18; Ів. 13:14) і *καθηγητής* «наставник» (Мв. 23:8, 10)¹¹.

Отже, крім звертання на ім'я – *Ісусе*, звичайною адресацією щодо особи Бога Сина упродовж Його земного служіння були *ράββι*, *διδάσκαλε* і *ἐπιστάτα*, що їх в українській версії І. І. Огієнка, за винятком одиничних *Наставнику*, перекладено як *Учителю* (49 фіксацій).

Тексти Євангелія переконливо свідчать, що звертання до Бога Сина здійснювалося переважно через вокатив кугіє (від *κύριος* – букв. «Господь» «пан», «господар», «володар», «повелитель»). Загалом український переклад Нового Заповіту відбиває 103 вокативи *Господи*, лєвова частка яких адресована Ісусу Христу – 68 фіксацій; решта словоформ репрезентує або ж молитовні звертання вірян, послідовників Христа, чи інших дійових осіб до Господа, зокрема й Самого Сина, або ті адресації, що є складниками притч, якими Ісус повчав Своїх учнів.

⁷ Пор.: російський синодальний переклад – *равві*; словацький католицький – *rabbi* (БМСП; SBS).

⁸ Мв. 26:25, 49; Мар. 9:5, 11:21, 14:45; Ів. 1:38, 49, 3:2, 26, 4:31, 6:25, 9:2, 11:8.

⁹ Пор.: російський синодальний переклад: «*Раввуни!* – що значит: *Учитель!*»; словацький католицький переклад «*Rabbúni!*», *čo znamená: Učiteľ!*» (БМСП; SBS).

¹⁰ Український переклад І. І. Огієнка грецьке *ἐπιστάτα* тлумачить і як *учитель* (Лк. 8:24, 45, 9:33, 9:49), і як *наставник* (Лк. 5:5, 17:13); словацький католицький переклад відповідно до *ἐπιστάτα* безвинятково відбиває *učiteľ* (SBS); рос. синодальний переклад пропонує тільки варіант *наставник* (БМСП).

¹¹ «*А ви вчителями не звітесь, бо один вам Учитель, а ви всі брати*» (Мв. 23:8); «*І не звітесь наставниками, бо один вам Наставник, Христос*» (Мв. 23:10). Тут *учитель* і *наставник* є еквівалентами одного грецького слова *καθηγητής*, що буквально означає «вождь, керівник», а в переносному значенні – «наставник» (ПРБ).

Як уже було відзначено, родослівна Ісуса Христа як Бога Сина¹² безпосередньо пов'язана з предвічним Творцем Всесвіту, ім'я Якого, відповідно до старогрецького יהוה – Яхве, у старогрецьких перекладах, зокрема, у пізніших списках Септуагінти, відбито через *Kýrios*. Тож абсолютно логічно, що в тексті Нового Заповіту, створеного старогрецькою, ім'я *Kýrios* (Господь¹³) застосовується по відношенню до Ісуса Христа, і цей онім є ключовим у дослідженні особистості Бога Сина. Євангельська оповідь фіксує приклади Його самовизначення через ту саму конструкцію – ἐγὼ εἶμι (у слов'янському перекладі – *це я*), адресована Христом озброєним воякам, що прийшли взяти Його після зради Юди: «А Ісус, усе відавши, що з Ним статися має, виходить та й каже до них: Кого ви шукаєте? Йому відповіли: Ісуса Назарянина. Він говорить до них: **Це Я...** А стояв із ними й Юда, що видав Його. І як тільки сказав ім: **Це Я**, вони подалися назад, та й на землю попадали... І Він знов запитав їх: Кого ви шукаєте? Вони ж відказали: Ісуса Назарянина. Ісус відповів: Я сказав вам, що **це Я...**» (Ів. 18:4–8).

повіді Бога Сина юдеям: «...Поправді, поправді кажу вам: Перш, ніж був Авраам, **Я є**» (Ів. 8:58). Прикметно, що саме після такої сміливої самоідентифікації сина теслі (насамперед у цій позиції Ісус знаходився для найближчого оточення) – отождоження з вічним позачасовим **Я-є** – відповідь його опонентів була миттєво-радикальною: «...схопили каміння вони, щоб кинути на Нього» (Ів. 8:59). Не менш приголомшливий ефект мала конструкція ἐγὼ εἶμι (у слов'янському перекладі – *це я*), адресована Христом озброєним воякам, що прийшли взяти Його після зради Юди: «А Ісус, усе відавши, що з Ним статися має, виходить та й каже до них: Кого ви шукаєте? Йому відповіли: Ісуса Назарянина. Він говорить до них: **Це Я...** А стояв із ними й Юда, що видав Його. І як тільки сказав ім: **Це Я**, вони подалися назад, та й на землю попадали... І Він знов запитав їх: Кого ви шукаєте? Вони ж відказали: Ісуса Назарянина. Ісус відповів: Я сказав вам, що **це Я...**» (Ів. 18:4–8).

З іншого боку, треба мати на увазі, що в еліністичному світі словом *kýrios* величали богів містеріальних культів, а також римських імператорів, й по відношенню до Ісуса Христа за його земного життя це найменування уживалося в значенні «пан, господар», відповідно, вокатив *kyrie* – шаноблива форма звертання на зразок українського «пане» (або ж лат. *dominus*, англ. *lord*, нім. *Herr*, франц. *seigneur*, рос. *господин*). Тож саме в такому значенні (як в українському, так і в російському синодальному перекладі Нового Заповіту) витлумачується звертання Господи до Ісуса – шанованого наставника й проповідника, за яким йшли юрби народу. Однак означену адресацію усталено старослов'янським перекладом і по відношенню до Христа воскреслого, тобто до «Господа над живими і мертвими» (а не боголюдини), отже, *Господи* (*Куріє*) в таких контекстах дорівнює значенню יהוה – Яхве (або ж його апелювати *יהוה* – *Адонай* «Мої Господи»)¹⁶.

З-поміж інших адресацій звертання до Ісуса на ім'я Господь у тексті Нового Заповіту є начисленнішими й тим самим засвідчують визнання (з боку оточення) авторитет Христа; як правило,

¹² Від початку земного служіння Ісуса Його небесне походження було підтверджено в такий спосіб: «І охристівшись Ісус, зараз вийшов із води. І ось небо розкрилось, і побачив Іван Духа Божого, що спускався, як голуб, і сходить на Нього. І ось голос почувся із неба: **Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав!**» (Мв. 3:16–17).

¹³ На думку теологів, втрату сакрального старогрецького Імені יהוה (через заміну його спочатку апелюватимом *Адонай* і далі через грецьку субстантивовану форму *kýrios*) у деяких слов'янських мовах (спадкоємцях кирило-методіївського зразка грецької традиції) якоюсь мірою було відшкодовано формою *gospodь*, оскільки вона стала унікальним мовним засобом позначення єдиного Бога, а не багатьох божеств, на відміну від полісемічного *kýrios*. О. Кулик відзначає, що в ранніх слов'янських перекладах Біблії одній грецькій формі *kýrios* у більшості випадків відповідає дві слов'янських – *господь* і *господинь*, причому *господинь* ніколи на пряму не стосувався Бога, а от термін *господь* – амбівалентний (уживався у двох значеннях: «пан, господар» і «Господь, Бог»), хоча за ним поступово закріпилося більш вузьке значення (Див.: Кулик А. Э. Дихотомия господь / господинь и кирилло-методиевская лингво-теологическая инновация. *Slověne*. 2019. N 1. С. 32–33). Слов'янське *Господь* (< **gospodь*; пор. давньочеське *hospod*, словацьке *hospodin*, давньопольське *gospodzin*), уживане в значенні *Бог* в східнослов'янських мовах, – дуже давнє складне слово з не цілком з'ясованою етимологією; найвірогідніше, походить від іє. **ghosti-pot-s* (< *ghostis* «гість» + *pot(i)s* «пан, володар»), що, ймовірно, первісно мало значення «пан гостей», пов'язане з давнім звичаєм, за яким гості користувалися захистом та опікою господаря дому, як і ін. члени його родини (Ет.сл.: т. 1, с. 575).

¹⁴ Власне, саме це третє самовизначення, за передбаченням і волею Творця, закріпилося в якості Його єдиного особистого імені (на відміну від різноманітних титулів): «**Господь, Бог батьків ваших, Бог Авраама, Бог Ісаака й Бог Якова послав мене до вас. А оце Ім'я Моє навіки, і це пам'ять про Мене з роду в рід**» (Вих. 3:15).

¹⁵ Більш докладне висвітлення історії Імені יהוה та пов'язаних з ним адресацій подаємо в студіях «*Я є*» як спосіб самоідентифікації Бога в тексті Священного Писання та «Звертання людини до Бога в біблійних текстах: мовні засоби сакральної адресації на матеріалі перекладу І. І. Огієнка» (*Slavica Nitrensia* 2019, 1; 2021, 1).

¹⁶ Надзвичайна сакральність Імені יהוה для юдеїв й, відповідно, їхній благоговійний страх перед власним іменем Бога, підкріплені спеціальними заповідями, спричинилися до втрати первісної артикуляції теоніма через вилучення його не тільки з буденного, а й богослужбового вжитку, зокрема, заступлення його під час читання Священного Писання апелюватимом *יהוה* – *Адонай*. Таку заміну згодом засвідчили Септуагінта, Вульгата й наступні європейські переклади, де тетраграматон (у латинській транслітерації – **YHWH**) заміняли словом із значенням «Пан»: грец. *Kyrios*, лат. *Dominus*, англ. *Lord*, нім. *Herr*, франц. *Seigneur*.

адресація Господи непоширена (однослівна) й переважно включена в експресивний контекст: «...**Так, Господи!** Але навіть щенята їдять під столом від дитячих кришок...» (Мар. 7:28); «...**Вірую, Господи, поможи недовірству моєму!**» (Мар. 9:24); «...**Господи, вийди від мене, бо я грішна людина!**» (Лк. 5:8); «...**Так, Господи!** Я вірую, що Ти Христос, Син Божий, що має прийти на цей світ» (Ів. 11:27); двічі експресивно-емоційне навантаження звертання увиразнено вигуківим елементом: «А вони засмутилися тяжко, і кожен із них став питати Його: **Чи не я то, о Господи?**» (Мв. 26:22); «**Не турбуйся, о Господи, бо я недостойний, щоб зайшов Ти під стріху мою**» (Лк. 7:6). Текст Євангелія від Матвія тричі фіксує подвійну адресацію – *Господи, Сину Давидів*, що одночасно засвідчує як небесне, так і земне походження Ісуса Христа: «**І ось жінка одна хананеянка, із тих околиць прийшовши, заголосила до Нього й сказала: Змилуйся надо мною, Господи, Сину Давидів, демон тяжко дочку мою мучить!**» (Мв. 15:22); «**І ось двоє сліпих, що сиділи при дорозі, почувши, що переходить Ісус, стали кричати, благаючи: Змилуйсь над нами, Господи, Сину Давидів! Народ же сварився на них, щоб мовчали, вони ж іще більше кричали, благаючи: Змилуйсь над нами, Господи, Сину Давидів!**» (Мв. 20:30–31). Наведені контексти добре унаочнюють силу експресії, виражену як самим змістом, так і подвійним звертанням до боголюдини, а також відповідною пунктуацією, що її пропонує переклад І. Огієнка.

Тексти Євангелій від Матвія та Луки оприявнюють подвійні адресації зі стрижневими компонентами-іменами відповідно до гр. *Πατήρ* і *Κύριος* – *Отче* і *Господи*: «**Того часу, навчаючи, промовив Ісус: Прославляю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що втаїв Ти оце від премудрих і розумних, та його немовлятам відкрив**» (Мв. 11:25); «**Того часу Ісус звеселився був Духом Святим і промовив: Прославляю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що втаїв Ти оце від премудрих і розумних, та його немовлятам відкрив. Так, Отче, бо Тобі так було до вподоби!**» (Лк. 10:21). Як видно, ці контексти задокументували мовлення Христа, зокрема й у частині способів Його звертання до Бога Отця¹⁷.

Молитовне мовлення вірян і загалом Божого народу в текстах Нового Заповіту, як уже було зауважено, також фіксує адресацію *Господи*, причому двічі в комбінації з вокативом *Ісусе*: «**І побивали**

*камінням Степана, що молився й казав: Господи Ісусе, прийми духа мого!» (Дії 7:59); «**Той, Хто свідкує, говорить оце: Так, незабаром прийду! Амінь. Прийди, Господи Ісусе!**» (Одкр. 22:20). Тексти Дій Апостолів та Одрокнення відбивають звертання *Господи* без цього імені, однак частина з них ускладнена іншими іменами й титулами Бога: «**А молившись, казали: Ти, Господи, знавче всіх сердець, покажи з двох одного, котрого Ти вибрав...**» (Дії 1:24); «**Достойний Ти, Господи й Боже наші, прийняти славу, і честь, і силу, бо все Ти створив, і з волі Твоєї існує та створене все!**» (Одк. 4:11); «**Дяку складаємо Тобі, Господи, Боже Вседержителю, що Ти є й що Ти був, що прийняв Свою силу велику та й зацарював!**» (Одк. 11:17); «**І співали вони пісню Мойсея, раба Божого, і пісню Агнця, говорячи: Великі та дивні діла Твої, о Господи, Боже Вседержителю! Справедливі й правдиві дороги Твої, о Царю святих!**» (Одк. 15:3); «**Так, Господи, Боже Вседержителю!**» (Одк. 16:7). Так само експресивними, як наведені вище, є інші контексти молитовного характеру, що включають непоширену однокомпонентну адресацію (*о*) *Господи* (Дії 4:29, 7:60; Одкр. 15:4). Тексти притч, які розповідав Ісус своїм учням, також відбивають тільки непоширену адресацію *Господи* (Мв. 25:37, 44; Лк. 9:61, 13:25), щоправда, є приклади її стилістичного увиразнення через повторення: «**Не кожен, хто каже до Мене: Господи, Господи! увійде в Царство Небесне, але той, хто виконує волю Мого Отця, що на небі. Багато-хто скажуть Мені того дня: Господи, Господи, хіба ми не Ім'ям Твоїм пророкували, хіба не Ім'ям Твоїм демонів ми виганяли, або не Ім'ям Твоїм чуда великі творили?**» (Мв. 7:21, 22); «**Що звете ви Мене: Господи, Господи, та не робите того, що Я говорю?**» (Лк. 6:46).*

Звернімо увагу, що йменування Христа *Господом* легалізував Сам Отець, зокрема, через уживання в тексті старозаповітного пророцтва власного Імені – יהוה (*Яхве*) – у якості імені Месії: «**Ось дні наступають, говорить Господь, і поставлю Давидові праведну Парость, і Цар зацарює, і буде Він мудрий, і правосуддя та правду в Краю запровадить. За днів Його Юда спасеться, Ізраїль же буде безпечний. А це Його Ймення, яким Його кликати будуть: Господь праведність наша!**» (Єрем. 23:5–6). Добрий знавець Танаху, Апостол Павло, уживає адресацію *Господи* по відношенню до Ісуса в опорі на свідчення Бога Отця про Сина, задокументовані пророками Старого Заповіту:

¹⁷ Докладніше про способи звертання Ісуса Христа до Бога Отця див. Кумеда, О.: Звертання людини до Бога в біблійних текстах: мовні засоби сакральної адресації на матеріалі перекладу І. І. Огієнка. *Slavica Nitrensia*. 2021, 1.

¹⁸ Конструкція *Господь праведність наша* відповідає старогейбрійському יהוה צדקתנו (ІПРБ).

«*Ти, Господи, землю колись заклав, а небо то чин Твоїх рук*» (Євр. 1:10)¹⁹. Інші книги Нового Заповіту дають ще чотири приклади цитування пророчих текстів, які містять вокатив *Господи* (Ів. 12:38; Рим. 10:16, 11:3, 15:8–9)²⁰, адресований *Яхве* (יהוה).

Згадані покликання Апостола Павла на Старий Заповіт актуалізують і таке важливе звертання Отця до Перворідного, як *Боже* – відповідно до грецького *θεος*: «*А про Сина: Престол Твій, о Боже, навек віку; берло Твого царювання берло праведности. Ти полюбив праведність, а беззаконня зненавидів; через це намастив Тебе, Боже, Твій Бог оливою радості більше, ніж друзів Твоїх*» (Євр. 1:8–9). Цікаво, що означена адресація по відношенню до Бога Сина фігурує тільки в цих двох текстах, решта 12 стосується переважно – Бога Отця як у частині цитувань старозаповітних текстів, так і в контексті молитов святих, зокрема й Ісуса Христа. Так, у Новому Заповіті приклади такої адресації двічі фіксують тотожні за змістом тексти Євангелій від Матвія та Марка, що описують останні хвилини земного життя Бога Сина: «*А коло години дев'ятої скрикнув Ісус гучним голо- сом, кажучи: Елі, Елі²¹, лама савахтані? цебто: Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?...*» (Мв. 27:46); «*О годині ж дев'ятій Ісус скрикнув голосом гучним та й вимовив: Елої, Елої²², лама*

савахтані, що в перекладі значить: Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?» (Мар. 15:34). Однак і це передсмертне звертання Месії до Отця являє собою цитування арамейською мовою скорботного Пс. 22; так само інші два контексти, що озвучують вокатив *Боже*, перегукуються з текстами Старого Заповіту: «*Тоді Я сказав: Ось іду, в звої книжки про Мене написано, щоб волю чинити Твою, Боже!*» (Євр. 10:7); «*Потому сказав: Ось іду, щоб волю Твою чинити, Боже*» (Євр. 10:9). Ще двічі вокатив *Боже* відбито в притчі Ісуса, яку переповів євангеліст Лука: «*Дякую, Боже, Тобі, що я не такий, як інші люди: здирички, неправедні, перелюбні, або як цей митник*»; «*А митник здалека стояв, та й очей навіть звести до неба не смів, але бив себе в груди й казав: Боже, будь милостивий до мене грішного!*...» (Лк. 18:11, 13).

Крім того, Книга Одкровення в перекладі І. Огієнка ілюструє чотири адресації з компонентом *Боже*; три з них являють собою комбінацію експресивних молитовних звертань святих зі стрижевних імен *Господи, Боже Вседержителю* (без конкретизації адресата) відповідно до *куріе о θεος о павтократор* у мові оригіналу: «*І двадцять чотири старці, що на престолах своїх перед Богом сидять, попадали на обличчя свої, та й уклонилися Богові, кажучи: Дяку складаємо Тобі, Господи, Боже Вседержителю, що Ти є й що Ти був, що прийняв Свою силу велику та й зацарював!*» (Одкр. 11:17); «*І співали вони пісню Мойсея, раба Божого, і пісню Агнця, говорячи: Великі та дивні діла Твої, о Господи, Боже Вседержителю!*» (Одкр. 15:3); «*І я чув, як жертівник говорив: Так, Господи, Боже Вседержителю!*» (Одкр. 16:7); а от комбінація *Господи й Боже наш* в І. Огієнка відповідає однокомпонентному *куріе!*²³: «*...тоді падають двадцять чотири старці перед Тим, Хто сидить на престолі... та кажуть: Достойний Ти, Господи й Боже наш, прийняти славу, і честь, і силу, бо все Ти створив, і з волі Твоєї існує та створене все!*» (Одкр. 4:11).

У цій студії, а також у попередніх розвідках ми неодноразово зауважували, що переважну більшість звертань до Господа уґрунтовано Його самопрезентаціями, серед них трапляється вже згадане вище ім'я *Вседержитель*. Переклад

¹⁹ Для повної картини, яку змальовує Апостол Павло, відкликаючи початок до старозаповітних часів й одкровення Творця, подаємо ширший контекст: «*Багато разів і багатьма способами в давнину промовляв був Бог до отців через пророків, а в останні ці дні промовляв Він до нас через Сина, що Його настановив за Наслідника всього, що Ним і віки Він створив. Він був сявом слави та образом істоти Його, тримав усе словом сили Своєї /.../ Він остільки був ліпший понад Анголів, оскільки славніше за них успадкував Ім'я /.../ Кому бо коли з Анголів Він промовив: Ти Мій Син, Я сьогодні Тебе породив! /.../ А про Анголів Він говорить /.../ А про Сина /.../ Ти, Господи, землю колись заклав, а небо то чин Твоїх рук*» (Євр. 1:1–10).

²⁰ «*...щоб справдилось слово пророка Ісаї, який провіщав: Хто повірив тому, що ми, Господи, чули, а Господне рамено кому об'явилось?»* (Ів. 12:38); «*Але не всі послухались Євангелії. Бо Ісаї каже: Господи, хто повірив тому, що почув був від нас?»* (Рим. 10:16); «*Чи ви не знаєте, що говорить Писання, де про Іллу, як він скаржитья Богові на Ізраїля, кажучи: Господи, вони повбивали пророків Твоїх, і Твої жертівники поруйнували, і лишився я сам, і шукають моєї душі*» (Рим. 11:3); «*Кажу ж, що Христос для обрізаних став за службу ради Божої правди, щоб отцям потвердити обітницю, а для поган щоб славили Бога за милосердя, як написано: Тому я хвалитиму Тебе, Господи, серед поган, і Ім'я Твоє буду виспівувати!*» (Рим. 15:8–9).

²¹ Транслітерація *Елі* в перекладі І. Огієнка відповідає написанню *הלי* «Мій Боже» відповідно до гебр. *הלי* (ПРБ).

²² У новозавітний період близькі між собою арамейська та давньогебрайська мови співіснували поруч; арамеїзми в мовленні Ісуса Христа *Авеа* (Мар. 14:36), *таліта, кумі* (Мар. 5:41), *еффата* (Мар. 7:34), «*Елої, Елої, лама савахтані*» (Мар. 15:34), затранскрибовані в Євангелії від Марка грецькою мовою, можуть свідчити, що в повсякденні Месія та його учні послуговувалися арамейською; транслітерація *Елої* в перекладі І. Огієнка відповідає написанню *עלוי* «Мій Боже» відповідно до арам. *עלוי* (ПРБ).

²³ Пор. укр. переклади П. Куліша: «*...Достоен єси, Господи, прийняти славу і честь і силу...*»; І. Хоменка: «*Достойний ти, Господи й Боже наш, прийняти славу і честь і силу*»; рос. синодальний: «*...достойн Ты, Господи, прийняти славу и честь и силу...*» (Одкр. 4:11); сучасний рос. переклад: «*Господь Бог наш, достоин Ты всей славы, хвалы и силы...*» (Откр. 4:11); словацькі – католицький та протестантський Jozefa Roháčka: «*...Hoden si, Pane a Bože náš, přijat slávu, čest a moc...*» (Zjavenie 4:11). Див. СПК, СПХ, СРП, SBS.

І. Огієнка пропонує його в дев'яти контекстах (Ам. 5:16; 2 Кор. 6:18; Одк. 1:8, 4:8, 11:17, 15:3, 16:7, 19:6, 21:22), три з яких репрезентують самовизначення Творця через кілька імен одночасно: «Тому так промовляє Господь, Бог Саваот, **Вседержитель**: На майданах усіх голосіння, на всіх вулицях крики: ой, ой!» (Ам. 5:16); «...і буду Я вам за Отця, а ви за синів і дочок Мені будете, говорить Господь **Вседержитель**!» (2 Кор. 6:18); «Я Альфа й Омега, говорить Господь, Бог, Той, Хто є, і Хто був, і Хто має прийти, **Вседержитель**!» (Одк. 1:8)²⁴. Одиначне *Вседержитель* відповідно до **יְהוָה** (Адонай) у перекладі Старого Заповіту І. Огієнка відбив швидше за все як виняток, продиктований потребою уникнути тавтологічного повтору, оскільки це ім'я в мові оригіналу є елементом складної адресації **יְהוָה** (Адонай – Господь) **תּוֹאבֹת** (Саваот) **אֱלֹהֵינוּ** (Елохім – «Бог») **יְהוָה** (Яхве – «Господь»)²⁵: «Тому так промовляє **Господь, Бог Саваот, Вседержитель**...» (Ам. 5:16); що ж до адресації *Вседержителю*, то її, як видно, в означеному перекладі фіксують тільки тексти Нового Заповіту, причому переважно Книга Одкровення.

У тексті Старого Заповіту (в прочитанні І. Огієнка) титул-ім'я *Вседержитель* відповідає тільки апелятиву **יְהוָה** (Адонай), уживаному, за юдейською традицією, замість **יְהוָה** (Яхве), а в Новому – грецькому терміну *παντοκράτωρ* «вседержитель, всевладний, всемогутній». Апелятив **יְהוָה** (Адонай) витлумачують не тільки як *Господь*, але і як *Владика*, а також *Вседержитель*. Так, переклад І. І. Огієнка, крім варіанта *Вседержитель*, пропонує відповідник *Владика* близько 20 разів²⁶, причому 12 з них – це адресації з вокативом *Владико*, у 5-ти випадках останні є перекладом комбінації **יְהוָה** (Адонай Яхве), напр.: «Якщо я знайшов милість в очах Твоїх, **Владико**, то нехай же **Владика** йде серед нас...» (Вих. 34:9); «**Ах, Владико Господи**, бож я бачив Господнього Ангола обличчя в обличчя»; «**Владико Господи**, згадай же про мене, та зміцни мене тільки цього разу, Боже, і нехай я пімщу филистимлянам одну пімсту за двоє очей своїх!» (Суд. 6:22; 16:28); «**Але Той, Хто на небесах пробуває посміється, Владика їх висміє!**» (Пс. 2:4); «**По правиці Твоїй розтороцить Владика царів у день гніву Свого**» (Пс. 110:5). У перекладі новозаповітних текстів І. Огієнка тричі про-

понує титул *Владика* в якості адресації відповідно до гр. *δεσπότης* «пан, господар, власник, володар; деспот»²⁷: «**Нині відпускаєш раба Свого, Владико, за словом Твоїм із миром...**» (Лк. 2:29); «...**Владико, що небо, і землю, і море, і все, що в них є, Ти створив!**» (Дії 4:24)²⁸; «**Аж доки, Владико святий та правдивий, не будеш судити, і не мститимеш тим, хто живе на землі, за кров нашу?**» (Одк. 6:10).

Отже, у перекладі І. Огієнка (у частині Нового Заповіту) синонімічні імена-титули *Вседержитель* і *Владика* виступають як еквіваленти двох різних лексем – *παντοκράτωρ*²⁹ і *δεσπότης*³⁰. Семантично близько до імен *Вседержитель* і *Владика* є ще один онім – *Цар*, відбитий в І. Огієнка по відношенню до Ісуса Христа. Серед інших фіксацій найменування *Цар* двічі фігурує у формі вокатива відповідно до мови-оригіналу – *ο βασιλευς των ιουδαιων*, зокрема, у текстах Євангелій, що тотожно відбили звертання римських воїнів до Христа під час катувань: «**І, навколишки падаючи перед Ним, сміялися з Нього й казали: Радій, Царю Юдейський!**» (Мв. 7:29); «... і приступали до Нього й казали: Радій, **Царю Юдейський!** **І били по щоках Його**» (Ів. 19:3). Це саркастично-

²⁷ Є й інші фіксації в новозаповітних текстах у прочитанні І. Огієнка, які свідчать про переклад гр. *δεσπότης* як *Владика*, зокрема в 2 Петра 2:1 та Юда 1:4, де ім'я-титул *Владика* (*δεσπότης*) застосовано щодо Господа Ісуса Христа.

²⁸ У цьому контексті вокатив *Владико* запропоновано відповідно до двокомпонентної адресації в мові оригіналу – *δεσποτα σὺ ο θεος*; пор. переклад П. Куліша: «**Владико, Ти єси Бог, що сотворив небо, і землю, і море, і все, що в них**» (Дії 4:24); рос. синодальний переклад: «...**Владико Боже, створивший небо и землю и море и всё, что в них!**» (Деянн 4:24); словацький євангельський переклад: «**Pane, Ty si Boh, ktorý stvoril nebo a zem, more a všetko, čo je v nich!**»; у словацькому перекладі Jozefa Roháčka: «**Samovládca, ty, ó, Bože, ktorý si učinil nebo a zem i more i všetko, čo je v nich!**» (Skutky 4:24). В інших варіантах перекладів, зокрема й в українському І. Хоменка, сучасному російському, словацькому католицькому та ін. так само, як і в І. Огієнка, запропоновано однокомпонентну адресацію – *Владико, Владыка, Pane* (СПК, СПХ, БМСП, SBS).

²⁹ Слово *παντοκράτωρ* – елінізоване, скомпоноване грекомовними гебреями; корінь *κρατέω* має значення: 1) «бути потужним», «мати силу»; 2) «правити, керувати, панувати, володарювати»; 3) «тримати у своїй владі, тримати» (у Полібія і в Новому Заповіті); ще одне значення – «могутність, влада» у розумінні «бути всемогутнім». У такому вигляді *παντοκράτωρ* (як злиття двох слів – *πᾶς* і *κρατέω* із суфіксом *-τωρ*) уперше трапляється саме в Септуагінті. Див. Сергеев, А.: *Пантократор-Вседержитель в Трактатах блаженного Августина Гиппонского на Евангелие от Иоанна как доказательство равенства Бога-Отца и Сына Божия...* (Див.: *Доклад на засіданні кафедри біблеистики СПбДА 28.01.2016*: <http://bible-spbda.info/researches/20160128-pantokrator/alexey-sergeev-pantokrator.html>).

³⁰ Слово *δεσπότης* позначає власника чи пана, особливо у зв'язку з віносінами господар-раб. Коли це слово стосується людини, то воно позначає рабовласника, коли ж йдеться про Бога Отця, то підкреслює абсолютну владу Бога та Його панування; якщо *δεσπότης* уживається щодо Христа, то, ймовірно, набуває значення «господар через викуплення».

²⁴ У наведених прикладах, як і в багатьох інших, самопрезентацію Творця зrealізовано через пророків, тобто від 3-ї особи.

²⁵ Відповідно до правописної традиції іврити, прочитання тексту здійснюється справа наліво.

²⁶ Тільки в Пс. 131:3 переклад *Владика* є еквівалентом **יה**, тобто скороченого **יהוה** (ІПРБ).

глумливе *Царю Юдейський* мало продовження в написі Пилата на голготському хресті (прямо над головою розіп'ятого Спасителя – як зміст Його провини): «*Був же й напис над Ним письмом грецьким, латинським³¹ і гебрійським написаний: Це Цар Юдейський*» (Лк. 23:38)³². Теологи в цьому написі мовами трьох великих держав давнини³³ вбачають утілення Божого задуму: усі три мови назвали Христа *Царем*³⁴, бо в Ньому було втілено Божий закон і Царство Боже, Йому ж було віддано повноваження судити світ. Задовго до народження (приходу на землю як людини) царський статус Месії засвідчують старозаповітні тексти: «*Бо Дитя народилося нам, даний нам Син, і влада на раменах Його, і кликнуть ім'я Йому: Дивний Порадник, Бог сильний, Отець вічності, Князь миру*» (Іс. 9:6); «*Ось Цар твій до тебе гряде, справедливий і повний спасіння, покірний, і іде на ослі, і на молодім віслюкові, сині ослиці*» (Зах. 9:9); так само новозавітний текст – уже напередодні народження Спасителя: «*Він же буде Великий, і Сином Всевишнього званий, і Господь Бог дасть Йому престола Його батька Давида. І повік царюватиме Він у домі Якова, і царюванню Його не буде кінця*» (Лк. 1:32–33). У Книзі Об'явлення (Одкр. 1:4–5; 17:14; 19:16) цей статус підтверджено й підсилено: *αρχων³⁵ των βασιλευν της γης (Владика земних царів), κυριος κυριων εστιν και βασιλευς βασιλευν (Господь над панамита Цар над царями)*, а також *βασιλευς βασιλευν και κυριος κυριων (Цар над царями, і Господь над панамита)*. З іншого боку, Сам Месія визнає визнає вищість Бога Отця, що засвідчує пісня Агнця:

³¹ Підтвердженням про напис латиною є абревіація IHRI (IESUS NAZARENVS REX IVDAEORVM – Ісус Назарянин, Цар Юдейський), яку рання християнська церква запозичила в якості символу, що використовувався на багатьох зображеннях розп'яття.

³² Див. також Євангелія від Матвія та Івана: «*І напис провини Його помістили над Його головою: Ісус Назарянин, Цар Юдейський*» (Мв. 27:37); «*А Пилат написав і написа, та й умістив на хресті. Було ж там написано: Це Ісус, Цар Юдейський*» (Ів. 19:19).

³³ Кожна з цих держав зробила свій внесок у світову історію: Греція навчила світ культивувати естетику (гармонію внутрішнього і зовнішнього, красу форми та думки); Рим дав світу зразок законодавства й державного управління; Ізраїль (юдеї) став прикладом поклоніння справжньому, живому Богові. Злиття всіх цих досягнень втілювалося в Ісусові і було явлено людству через прихід Месії: у Ньому світ побачив високу красу та вищий розум і мудрість Бога.

³⁴ Таке найменування Христа обґрунтовано Його царським походженням як Перворідного від Бога Отця, серед імен Якого в перекладі Старого Заповіту (у контекстах самоідентифікацій Творця) фігурує онім Цар – Цар слави, Цар великий, Цар Ізраїлів, Цар Яковів (Іс. 41:21, 43:15; Єр. 46:18; Мал. 1:14), зокрема і в якості адресацій – *о мій Царю, Царю мій, Царю народів* (Пс. 5:34, 84:4, 144:1; Єр. 10:7).

³⁵ Грецьке *αρχων* уживається в значенні «начальник, вождь, очільник, правитель, князь, владика» (ПРБ).

«*Справедливі й правдиві дороги Твої, о Царю святих!*» (Одк. 15:3).

Висновки. Загалом студії над біблійними текстами в перекладі І. Огієнка показали, що в репертуарі популярних звертань до Творця закономірно опинилися ті, які ґрунтуються на Його одкровеннях або ж самопрезентаціях – як Господа, Бога. Так, осердям частотних адресацій щодо Творця є вокатив *Господи* (близько 500 фіксацій): у старозаповітних текстах як відповідник давньогрецьких *יהוה* (*Яхве*) / *אדוני* (*Адонай*) – 400 фіксацій; у новозавітних – 103 одиниці відповідно до грецького *Κύριος*. Вокатив *Боже* в прочитанні І. Огієнка представлено значно вужче (240 фіксацій): у 226 конструкціях відповідно до *ελη* (*ель*) / *ελοχίμ* (*Елохім*) у Старому Заповіті та в 14-ти відповідно до *Θεός* у Новому Заповіті. Прикметно, що в новозавітних текстах звертання *Боже* безпосередньо по відношенню до Бога Сина відбито двічі, й так само можна з упевненістю говорити принаймні про два (з 68-ми) вокативи *Господи*, адресовані Ісусу Христу (*Господи Ісусе*) у значенні «Господь», причому означені *Боже* і *Господи* вжито в контексті молитовних звертань до Бога (а не боголюдини); решта 66 словоформ *Господи* – репрезентанти усталеної кирило-методіївським перекладацьким зразком шаноблива форма звертання (на зразок українського «пане») до авторитетного наставника, яким був за земного служіння Ісус Христос (боголюдина) для свого оточення. Поза сумнівами, тільки визнання Сина Людського як учителя та широка популярність Христової діяльності в тогочасному суспільстві пояснюють факт застосування щодо Нього традиційного (для юдейських учителів Закону) титулу *ραββί* «учителю мій», попри те, що Ісус не здобув спеціальної освіти. Отже, в оповідях про земне життя Божого Сина тексти Нового Заповіту в переважній більшості фіксують звертання, які відбивають соціальний статус Ісуса Христа (*пане, учителю*), інші, пов'язані з традиційними Божими іменами (*Господи, Боже* тощо), адресовано здебільшого Богу Отцю, що, однак, аж ніяк не обнижує роль Сина, адже «Бог повищив Його, та дав Йому Ім'я, що вище над кожне ім'я, щоб перед Ісусовим Ім'ям вклонялося кожне коліно небесних, і земних, і підземних, і щоб кожен язик визнавав: Ісус Христос то Господь, на славу Бога Отця!»³⁶) (Флп. 2:9–11).

³⁶ Визнання в Ісусі Христі Господа навіть тоді, коли Він був у смертному людському тілі, переконливо продемонстрували опоненти Божого Царства (представники незримого духовного світу), через адресацію *Ісусе, Сину Бога Всевишнього* (Мар. 5:7; Лк. 8:28).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. БКСП: Біблія або книги Святого письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Пер. Іван Іванович Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
2. БМСП: Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Москва: Российское библейское общество, 1994. 1275 с.
3. Ет.сл.: Етимологічний словник української мови. В 7 т. К.: Наук. думка, 1982–.
4. ЕЭБЕ: Еврейская энциклопедия. В 16 т. СПб.: Общество для научных еврейских изданий и Издательство Брокгауз – Ефрон, 1906–1913. URL: <https://runivers.ru/lib/book7069/206625/>.
5. ПРБ: Паралельная русская Библия. URL: <http://www.godrules.net/para7/parallel.htm>.
6. СПК: Святе Письмо Старого та Нового Завіту мовою русько-українською. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і Пулюя. London: Trinitarian Bible Society, 1947. 1076 с.
7. СПХ: Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Пер. І. Хоменка. Рим: Вид-во ОО. Василян, 1963. 1422 с.
8. СРП: Современный русский перевод Библии. URL: <https://allbible.info/bible/modern/mt/1/>
9. ЭЭЭ: Электронная еврейская энциклопедия ОПТ. URL: <https://eleven.co.il/judaism/and-other-religions/11776/>.
10. SBS: Slovenská biblická spoločnosť. Písmo sväté Starého i Nového zákona z latinského typického vydania Vulgáty na slovenský jazyk preložené, Spolok sv. Vojtecha v Trnave, 1913–1926. Nová Smluva (Nový zákon) Pána a nášho Spasiteľa Ježiša Krista, Transoscius, 1942; Biblia, Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy, Transoscius, 1978. URL: <https://biblia.sk/clanky/katolicke-preklady>.

REFERENCES

1. BKSP: Bibliya abo Knyhy Svyatoho pysma Staroho i Novoho Zapovitu. Per. I. Ohiienko. [The Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Translated by I. Ogienko]. Kyiv: Ukrainian Bible Society, 2002, 1375 p. [in Ukrainian].
2. BMSP: Biblia: Knigi Svashchennogo Pisanja Vetkhogo i Novogo Zaveta [The Bible: Books of Holy Scripture of the Old and New Testaments]. Moscow: Russia Bible Society, 1994, 1275 p. [in Russian].
3. Et.sl.: Etymolohichny slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. In 7 vol. Kyiv: Nauk. opinion, 1982.– [in Ukrainian].
4. YEBE: Yevreiskaia entsiklopediia [Jewish Encyclopedia]. In 16 vol. St. Petersburg: Society for Jewish Scientific Publications and Publishing House Brockhaus – Efron, 1906–1913. URL: <https://runivers.ru/lib/book7069/206625/> [in Russian].
5. PRB: Paralelnaia russkaya Bibliia [Parallel Russian Bible]. URL: <http://www.godrules.net/para7/parallel.htm> [in Russian].
6. SPK: Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu movoiu rusko-ukrainskoiu. Pereklad P. O. Kulisha, I. S. Levytskoho i Puliuia [Holy Letter of the Old and Testaments in Russian-Ukrainian. Translated by P.O.Kulish, I. S. Levytsky i Puliui. London: Trinitarian Bible Society, 1947. 1076 p. [in Ukrainian].
7. SPKH: Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu. Per. I. Khomenka [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Translated by I. Khomenko]. Rome: Published by O. O. Basilian, 1963. 1422 p. [in Ukrainian].
8. SRP: Sovremennyi russkyi perevod Byblii [Modern Russian translation of the Bible]. URL: <https://allbible.info/bible/modern/mt/1/> [in Russian].
9. EYE: Elektronnaya yevreyskaya entsiklopediia ORT. [Electronic Jewish Encyclopedia ORT]. URL: <https://eleven.co.il/judaism/and-other-religions/11776/> [in Russian].